

РОЗДІЛ 1

НАТО

ЯК СИСТЕМА КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ

Тема 1.1. Історія становлення НАТО

1.1.1. Історичні передумови утворення НАТО.

На сьогодні НАТО залишається найбільш міцним та послідовним у своїх діях воєнно-політичним блоком. Зважаючи на те, що кордони НАТО впритул наблизились до кордонів України внаслідок розширення Альянсу на Схід, стратегія НАТО істотно впливатиме на формування пріоритетів зовнішньої політики України. Очевидно, що участь України в різноманітних програмах НАТО сприяє, по-перше, активному залученню нашої держави до формування нової євроатлантичної архітектури безпеки, а по-друге, отриманню необхідного для молодої держави досвіду дії в кризовій ситуації. Саме тому нам необхідно якомога більше дізнаватися про НАТО, зокрема, і про історію його утворення.

Історія створення НАТО безпосередньо пов'язана з тими подіями, що відбувалися у світі після другої світової війни. Але спробуємо виявити корені НАТО ще глибше. Три рази з часу Французької революції за останні двісті років Європа змогла мирним шляхом змінити основи своєї безпеки. Сьогодні континент знову стоїть на порозі таких змін. Перша постнаполеонівська архітектура європейської безпеки була розроблена на Віденському конгресі у 1815 році, що утримувала загрозу великомасштабної європейської війни впродовж 99 років. Молоді США залишилися збоку, хоча за сорок років брали участь у двох війнах з Англією.

Другого разу архітектура європейської безпеки була дещо змінена у Версалі в 1919 році. Центральну роль в цьому процесі відіграв президент Вудро Вільсон, але США поспішили відійти від участі в будь-яких структурах, створених за їх же допомогою. Цей крок сприяв послабленню Америки і призвів до трагічного відновлення загальної війни двадцять років потому. Коли у 1945 році знову настав час перегляду засад європейської безпеки, великі держави спочатку збудували систему, засновану на принципах, проголошених на Ялтинській і Потсдамській конференціях і у Статуті ООН. Але вже у 1947 році, зрозумівши, що вона не здатна стримати радянську експансію, лідери західних країн створили більш ефективну структуру колективної безпеки для мирного часу, в основу якої були покладені «доктрина Трумена», «план Маршала», НАТО, атлантичне партнерство і провідна роль Америки.

Інтеграційні процеси, що у другій половині ХХ століття поширилися на всі континенти й охопили практично всі сфери суспільного життя, є, цілком очевидно, універсальною закономірністю сучасної епохи у глобальному вимірі. Не минули вони і сфери політичної та військової безпеки, це най-яскравіше виявляється в ході утворення військово-політичних об'єднань (союзів), що мають на меті, на відміну від попередніх епох, не підготовку до нових поділів світу, а співробітництво у сфері миру та безпеки.

Найефективнішою з нині існуючих організацій такого зразка є Організація Північноатлантичного Договору — НАТО. Зазначимо, що процес її становлення та розвитку був своєрідним доповненням процесу економічної, політичної і культурної інтеграції країн Західної Європи, який набував обертів і фактично став її найважливішою складовою. Такий взаємозв'язаний розвиток економічних, військово-політичних і гуманітарних структур призвів до вражаючої зміни соціального та політичного ландшафту Європи, що продемонструвала світові ефективність західної моделі демократії.

Початком процесу формування оборонного союзу країн Заходу можна вважати зустріч у Брюсселі 4 березня 1948 р. представників Бельгії, Великої Британії, Люксембургу, Нідерландів та Франції, на якій обговорювалася англо-французька пропозиція розробки договору про взаємну допомогу п'яти держав. Ідея такого договору визріла в умовах післявоєнного розколу «Великої коаліції» та початку «холодної війни». Не торкаючись проблеми першопопитовху і винуватців останньої, дискусії стосовно якої, очевидно, будуть тривати ще не один десяток років, наголосимо, що розгорталася вона в умовах всезростаючої недовіри колишніх союзників один до одного, тобто групи західних держав до СРСР і навпаки. Для США, Великої Британії, Франції та низки інших європейських країн ознаками ворожості й експансіонізму Радянського Союзу були уповільненість процесу демобілізації Червоної армії після війни, встановлення прорадянських урядів у країнах Східної Європи, створення Комінформу, блокада Берліну та ін. У свою чергу, СРСР звинувачував США у небажанні післявоєнної співпраці та намірах

встановити свій контроль над Європою і світом, що засвідчували, на думку радянського керівництва, «доктрина Трумена» і «план Маршалла», створення Бізонії, спроби США залишитися монополістом у сфері ядерних озброєнь та ін. Кількість обопільних претензій з року в рік зростала, але безсумнівним залишається факт неадекватного тлумачення й оцінки кожного кроку протилежної сторони, тобто взаємна недовіра. Саме в такій атмосфері, вбачаючи реальну загрозу СРСР, зібралися у Брюсселі в березні 1948 р. представники групи західноєвропейських країн. Після обговорення й удосконалення запропонованого британського проекту 17 березня 1948 р. був підписаний Брюссельський договір про співробітництво в економічній, соціальній та культурній сферах та колективну самооборону (офіційна назва — «Західний Європейський Пакт»). У стратегічному вимірі договір мав дві мети: відвернути загрозу відродження військової могутності Німеччини і протистояти загрози військового конфлікту з Радянським Союзом. Він передбачав автоматичне надання допомоги у випадку агресії проти будь-якої з країн-учасниць договору, а також проведення консультацій у випадку загрози з боку Німеччини або агресії на іншому континенті. Згідно з Договором створювалася Консультативна рада, яка складалася з міністрів закордонних справ п'яти держав-учасниць, а також Комітет оборони у складі міністрів оборони, що очолювали раду. Договір укладався на 50 років. Створена ним організація називалася «Західний союз». Майже відразу почалась розбудова військових структур союзу. Вже у квітні 1948 р. було засновано Військовий комітет, що здійснював спільне оборонне планування і вивчав проблеми взаємодії між збройними силами держав-учасниць Договору. У вересні 1948 р. було створено три об'єднаних військових командування: сухопутних сил (головнокомандувач-генерал де Латр де Тасіньї, Франція), військово-повітряних сил (головнокомандувач-головний маршал авіації Дж. Робб, Велика Британія) і військово-морських сил (головнокомандувач-віце-адмірал Жожар, Франція). Тоді ж було створено комітет головнокомандувачів об'єднаними силами на чолі з фельдмаршалом Б.Монтгомері, Велика Британія. Його штаб перебував у Фонтенбло (Франція). Утворена у межах Брюссельського договору військова структура дістала назву «Західноєвропейська оборонна організація».

Однак уже на перших зустрічах керівників оборонних відомств, де оцінювались наявні військові ресурси держав-членів союзу, було зроблено висновок про їх недостатність і необхідність отримання допомоги, у тому числі фінансової, від США. В таких умовах виникла ідея розширення західного оборонного союзу за рахунок США і Канади та створення спільної системи оборони в євроатлантичному регіоні. В березні-квітні 1948 р. з відповідними пропозиціями до Вашингтону звернулися міністри закордонних справ Франції та Великої Британії Ж. Бідо і Е. Бевів. Публічний розголос ця ідея отримала у виступі в канадському парламенті 28 квітня 1948 р. міністра закордонних справ (згодом — прем'єр-міністра) цієї країни Л.Сен-Лорана. Наступним найважливішим кроком на шляху формування євроатлантичного оборонного альянсу стало прийняття 11 червня 1948 р. Сенатом Сполучених Штатів Америки резолюції, що дозволяла урядові укладати в мирний час договори про союзи з іншими державами за межами Американського континенту. Реалізація ідеї створення спільної системи оборони перейшла в практичну площину.

В листопаді 1948 р. розроблений Радою Західного союзу проект Атлантичного пакту був надісланий у Вашингтон, а в грудні цього ж року — вже узгоджений спільний проект. Саме в цей час виникла ідея прилучення до запланованого проекту низки держав Північної та Південної Європи, де якраз відбувалися дискусії щодо створення Скандинавського та Середземноморського регіональних пактів. Обидві останні пропозиції не знайшли належної підтримки у державах названих регіонів (Швеція, Фінляндія, Італія) і втратили практичне значення. Результатом консультації з іншими зацікавленими державами стало запрошення п'яти членів Західного союзу, США та Канадою 15 березня 1949 р. приєднатися до створюваного Атлантичного альянсу Данію, Ісландію, Італію, Норвегію та Португалію. Текст майбутнього Договору 12 держав був опублікований 18 березня для ознайомлення широкої громадськості. В Договорі наголошувалося на «прагненні жити у мирі з усіма народами та урядами», «сприяти стабільності та добробуту в Північноатлантичному регіоні», рішучості «захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості та верховенстві права». Тому учасники Договору вирішили «об'єднати свої зусилля для здійснення колективної оборони та підтримання миру і безпеки». Стаття 1 Договору зобов'язувала його членів «вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість, а також

утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй». Найважливіше значення мали статті військового характеру. Зокрема, стаття 5 фіксувала, що збройний напад на одну або кількох держав-учасниць «вважатиметься нападом на них усіх» і відповідно «кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене статтею 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу..., у тому числі застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у Північноатлантичному регіоні». Стаття 7 наголошувала, що цей Договір «не повинен тлумачитися як такий, що будь-яким чином торкається права і обов'язків Сторін, котрі впливають для них із Статуту Організації Об'єднаних Націй як держав-членів, чи головної відпо-відальності Ради Безпеки ООН за підтримання міжнародного миру і безпеки». Передбачалася також (ст. 10) можливість приєднання до Договору держав, «здатних втілювати у життя принципи цього Договору і сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні». Підготовка Договору призвела до різкого спротиву з боку СРСР, уряд якого 31 березня 1949 р. виступив з нотою протесту, де зазначалося, що створюваний пакт має суто агресивне спрямування і прямо суперечить як Статуту ООН, так і існуючим договорам між СРСР і Великою Британією, Францією та США. У відповідь на радянську ноту міністри закордонних справ 12 країн-учасниць у Заяві від 2 квітня відкинули висловлені звинувачення, наголосивши на суто оборонному характері пакту і його відповідності Статуту Організації Об'єднаних Націй. У Вашингтоні 4 квітня 1949 р. Договір був підписаний представниками урядів Бельгії, Великої Британії, Данії, Ісландії, Італії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, США та Франції. Після завершення процесу ратифікації Договору всіма учасниками та депонування відповідних документів у США він набув чинності з 24 серпня 1949 р.

Історія розвитку Північноатлантичного Альянсу виразно поділяється на низку періодів, конкретне датування рубежів яких має дещо умовний характер, оскільки процеси налагодження та розвитку механізмів співпраці між його членами у різних сферах (політична, економічна, військова, гуманітарна) не завжди збігаються. Ще більше утруднює встановлення чітких часових меж того чи іншого періоду, певне відставання названих процесів від корекцій в галузі цілей та завдань Організації. Однак офіційна історіографія Альянсу, беручи до уваги виразність суттєвих змін щодо завдань, принципів і механізмів діяльності, визначає такі основні періоди його історії.

Перший — 1949–1956 рр. — це період розв'язання загальних проблем безпеки, становлення системи колективної оборони, створення основних органів Альянсу, пошуку його оптимальної структури та складу учасників. Вихідна ідея щодо створення ефективної системи безпеки західного світу полягала у поєднанні військових зусиль із завданнями економічного піднесення Євро-пейських країн. Тільки одночасні успіхи на обох цих напрямках могли забезпечити реалізацію цілей, визначених у Вашингтонському договорі.

У жовтні 1949 р. Конгрес США прийняв рішення про надання європейським країнам-членам Атлантичного пакту військової допомоги, на яку виділялось 1 млрд. доларів. У поєднанні з економічними зобов'язаннями, згідно з «планом Маршалла», військова допомога США була додатковим джерелом безпеки та стабільності. Водночас встановлювалася їхня центральна роль в обороні Західної Європи та Атлантики. У січні 1950 р. президент Г. Трумен затвердив план об'єднаної системи оборони Північно-атлантичного регіону, який містив конкретні заходи, спрямовані на заснування необхідних військових структур та їх фінансування.

Ще одним важливим напрямом розбудови оборонного Альянсу стало створення його ключових фінансово-економічних та військових органів. У Вашингтонському договорі (ст. 9) йшлося лише про заснування Ради Організації, яка, в свою чергу, мала створити Комітет оборони. Рада, що складалася з міністрів закордонних справ 12 держав-членів, створила Комітет оборони з 12 міністрів оборони, а також підпорядкований йому Військовий комітет у складі 12 начальників штабів. Новим органом, що відповідав згаданій концепції зміцнення безпеки, став Комітет економічного та фінансового захисту в складі 12 міністрів фінансів. Крім того, був створений Відділ торговельного флоту і Комітет з питань виробництва та озброєння. Всі ці органи перебували під контролем Ради міністрів закордонних справ. Їй допомагав ще один важливий виконавчий орган — Постійна рада, до якої входили 12 заступників міністрів закордонних справ. Суто воєнними питаннями займалася створена при Військовому комітеті

Постійна стратегічна група з представників Збройних сил США, Великої Британії та Франції. Цей орган мав здійснювати командування військовими операціями і контролював п'ять регіональних оперативних груп: Північна Європа (Данія, Норвегія, Велика Британія), Західна Європа (Бельгія, Велика Британія, Люксембург, Нідерланди, Франція), Південна Європа — Західне Середземномор'я (Велика Британія, Італія, Франція), Канада — США, Північна Атлантика (всі країни Альянсу, крім Італії та Люксембургу). Верховним головнокомандувачем об'єднаних сил НАТО у Європі за згодою всіх держав був призначений генерал Д.Ейзенхауер (США). Першого квітня 1950 р. було прийнято також на чотири роки перший план колективної оборони.

Створення цих структур та розробка перших спільних військових планів поставили під сумнів доцільність існування військових структур Західного союзу. Після дискусій Консультативна рада останнього прийняла 20 грудня 1950 р. рішення про ліквідацію військового командування та органів планування на користь таких самих в Атлантичному Альянсі. Зазначимо, що це не означало розпуску Західного союзу, який існує й донині (під назвою «Західноєвропейський союз»), а лише передавало його військові повноваження до НАТО.

Пошук оптимальної моделі керівництва Альянсом привів до реорганізації структури його управління, розпочатої у травні 1951р. Насамперед було реформовано вищий орган керівництва — Раду, до складу якої, крім міністрів закордонних справ, увійшли також міністри оборони та міністри фінансів держав-членів. Відповідно ліквідовувались Комітет оборони та Комітет економічного і фінансового захисту. Основні їх функції покладались на Відділ оборонної промисловості та Економічний і фінансовий відділ, що підпорядковувались Постійній раді заступників міністрів закордонних справ. Повноваження цієї ради значно розширювались, і вона ставала основним виконавчим органом, що координував діяльність усіх інших структур і давав їм поточні директиви. Завершальним акордом етапу становлення Альянсу стало розширення та стабілізація складу його учасників. До НАТО 18 лютого 1952 р. приєднались Греція і Туреччина, які ще з часу прийняття «доктрини Трумена» отримували значну військову допомогу від США і займали помітне місце в планах оборони середземноморського басейну. Ще більш важливе значення для зміцнення системи європейської безпеки мало прилучення до неї Федеративної Республіки Німеччини. Рішення про прийом її до НАТО було прийнято на Паризькій конференції західних держав 23 жовтня 1954 р. (набуло чинності 6 травня 1955 р.). Тоді ж переглянуто й Брюссельський договір 1948 р. і замість Західного союзу п'яти держав утворено нове об'єднання — Західно-європейський союз (ЗЄС), до складу якого увійшли 7 країн: стара «п'ятірка» і два нових члени — ФРН та Італія. Змінений Брюссельський договір (ст. 4) надавав ЗЄС допоміжну, субсидіарну роль щодо НАТО, передаючи останній свої військові повноваження. Домінуюча роль у системі європейської безпеки остаточно закріпилась за Північно-атлантичним Альянсом. Реакція на ці події з боку СРСР була дуже різкою і негативною. Вже 14 травня 1955 р. було утворено Організацію Варшавського Договору у складі 8 держав, яка негайно приступила до формування об'єднаних збройних сил під командуванням радянських генералів. Конфронтація між Сходом і Заходом вийшла на новий виток.

Наступний етап у розвитку організації розпочався зі схвалення Північноатлантичною радою у грудні 1956 р. рекомендацій, викладених у доповіді так званого Комітету трьох (Гаetano Мартіно з Італії, Хальварда Ланге з Норвегії та Лестера Пірсона з Канади), про невійськове співробітництво в межах НАТО. Принциповою особливістю цього періоду був розвиток політичних консультацій між державами-членами з усього спектра питань щодо відносин між Сходом і Заходом. Ці консультації, починаючи з найпростіших форм — обміну думками та інформацією — і закінчуючи відвертими дискусіями у керівних органах Альянсу, поступово набували характеру безперервного процесу і забезпечили високий рівень взаєморозуміння і врахування інтересів кожного учасника Договору ще на стадії розробки політичних рішень. Таким способом вдається досягати консенсусу при прийнятті рішень, які безперечно є дійсно спільними і водночас враховують специфіку позицій кожної держави-члена Організації. Як справедливо наголошують її офіційні представники, «процес консультацій став життєвою силою Альянсу». Третій період його розвитку розпочався у грудні 1967 р. після схвалення Північноатлантичною радою доповіді «Про майбутні завдання Альянсу» (так званої «доповіді Армеля»). Посуті це стало новою стратегічною концепцією НАТО, члени якої брали зобов'язання одночасно підтримувати необхідний військовий потенціал для оборони та стримування, а також сприяти

послабленню напруги у відносинах між двома блоками. Ці корективи відбувались у період, коли і на Заході, і на Сході все помітнішим було занепокоєння станом відносин між Сходом і Заходом та небезпеки, яка з цього випливала, для всього світу. Вже після «Карибської кризи» 1963 р. в обох таборах утвердилася думка, що ні США, ні СРСР не схильні до війни, в якій не може бути переможця. Обидві сторони демонстрували готовність до порозуміння у сфері знищення ядерного проти-стояння. Важливе значення у цьому напрямі мали Московська угода США, СРСР та Великої Британії 1963 р. про заборону ядерних випро-бувань у трьох сферах та переговори про нерозповсюдження ядерної зброї, що завершилися у липні 1968 р. підписанням відповідної угоди названих трьох держав. Певну роль відіграла і позиція Франції, президент якої Ш. де Голль неодноразово висловлював незадоволення існуючим поділом світу між двома таборами і пропонував зближення зі Східною Європою. Вихід Франції у 1966р. з військової структури НАТО не означав виходу з оборонного Альянсу чи дистанціювання від його стратегії і містив у основі цілу низку важливих саме для Франції причин, але все-таки засвідчив дещо відмінні підходи до актуальної конфігурації післявоєнної системи міжнародних відносин і початок нового етапу в історії НАТО. Відбитком усвідомлення нових реалій у відносинах по лінії Схід-Захід була і позиція керівництва соціал-демократичної партії Німеччини, яка з 1966 р. стала урядовою, а її лідер, міністр закордонних справ В. Брандт, неодноразово висловлювався за нормалізацію стосунків з державами Східної Європи. З наступних подій, що позитивно вплинули на загальну атмосферу безпеки, зазначимо договори Федеративної Республіки Німеччини 1970–1973 рр. з СРСР, Польщею, НДР та Чехо-словакчиною про нормалізацію відносин і визнання існуючих кордонів, Чотиристоронню угоду (США, СРСР, Велика Британія та Франція) 1972 р. щодо статусу Західного Берліна, Угоди 1972 р. між СРСР та США про обмеження стратегічних озброєнь і про системи протиракетної оборони, Віденські переговори (1973 р.) про взаємне скорочення збройних сил і нарешті Гельсінська нарада з питань безпеки та співробітництва у Європі, де в 1975 р. глави 35 держав і урядів підписали знаменитий Заключний акт.

Водночас ці події, що засвідчували про значне зменшення напруженості між Сходом і Заходом (так звана розрядка), не призвели до послаблення зусиль членів Північноатлантичного Альянсу із забезпечення обороноздатності. Тим паче, що незабаром «розрядка» змінилася новим витком політичної конфронтації та військового протистояння, пов'язаними з такими актами, як: радянська інтервенція в Афганістані, розміщення у СРСР ракет СС-20 і своєрідна «відповідь» Заходу — розташування в Європі ракет «Першинг», початок розробки Сполученими Штатами Стра-тегічної оборонної ініціативи (так звані зоряні війни) та ін. Натомість Альянс зміцнив позиції в Європі після вступу до нього Іспанії (1982 р.). В умовах загострення відносин зі Сходом відновлює діяльність Західноєвропейський союз (1984 р.).

Загострення тривало до кінця 1985 р., коли після приходу до влади у СРСР М. Горбачова почалися регулярні зустрічі його з лідерами США та інших західних країн і переговорний процес між Сходом і Заходом набував незворотного характеру. Вже у грудні 1987 р. М. Горбачов і Р. Рейган підписали у Вашингтоні договір про повну ліквідацію ракет середньої дальності. Це було перше реальне знищення цілого класу сучасних потужних озброєнь.

Незабаром після того процес кардинальних змін між Сходом і Заходом набував несподівано стрімкого розмаху. Переломним став 1989 р., який розпочався із повного виведення всіх радянських військ з Афганістану і завершився першими в історії відвідинами Міністром закордонних справ СРСР Е. Шеварднадзе Штаб-квартири НАТО в Брюсселі та переговорами з Генеральним секретарем НАТО М. Вернером і постійними представниками держав-членів Альянсу. У проміжку між цими двома подіями були: прихід до влади у Польщі першого на сході Європи некомуністичного уряду Т. Мазовецького, демократичні (так звані оксамитові) революції в Угорщині, НДР, Чехословаччині та, нарешті, падіння сумнозвісного Берлінського муру, яке символізувало початок якісно нового періоду у світовій історії. Впродовж 1990—1991 рр. перехід влади до демократичних сил відбувся і в інших країнах Східної Європи та в союзних республіках СРСР. Наслідком цих змін стали об'єднання Німеччини, припинення «холодної війни», розпад СРСР і Варшавського блоку. Європа та світ опинилися у принципово новій політичній ситуації.

Ці кардинальні зміни не могли не вплинути на Північно-атлантичний Альянс і зумовили початок процесу його адаптації до нових геополітичних умов. Розпочалися навіть дискусії щодо доцільності

існування НАТО у постбіполярному світі, але певна нестабільність нової ситуації викликала необхідність лише трансформації Альянсу й уточнення його ролі у справі збереження миру і безпеки. Важливе значення мало і бажання країн-членів зберегти спільний цивілізаційний простір. НАТО вступала у новий етап своєї історії.

1.1.2. Трансформація НАТО в умовах формування нового середовища безпеки.

Процес сучасної трансформації розпочався на Лондонському самміті глав держав і урядів Альянсу в липні 1990 р., де було зроблено висновки про необхідність його пристосування до нової стратегічної ситуації та нового середовища безпеки. Основними напрямками трансформації було визначено скорочення чисельності об'єднаних збройних сил при одночасному підвищенні рівня їх мобільності та здатності оперативно діяти у надзвичайних ситуаціях, розвиток і поглиблення відносин з новими демократичними державами Східної Європи, а також з такими міжурядовими Європейськими інститутами, як: ОБСЄ, ЄЕС, ЗЄС.

Розвиток і реалізація ідей, висунутих на Лондонському самміті, привели до розробки нової стратегічної концепції Альянсу, схваленої на наступній зустрічі глав держав та урядів країн-членів НАТО у листопаді 1991 р. у Римі. У прийнятому документі зазначалося, що глибокі політичні зміни, які відбулися в Центральній та Східній Європі від 1989 р., стали результатом зникнення безпосередньої загрози, що викликала найбільшу занепокоєність Альянсу впродовж 40 років його існування. Усунення загрози спланованої агресії означало припинення існування чинника, навколо якого фокусувалася стратегія НАТО. Отже, безпека всіх його членів зміцнилася. Проте, як наголошувалося в документі, тепер їй загрожують інші різноманітні ризики, які важко спрогнозувати й оцінити. Серед них ймовірні ті, що спричинять міжетнічна ворожнеча і територіальні спори у країнах Центральної та Східної Європи. Тут може дійти до збройних конфліктів, у які можуть бути втягнені зовнішні сили і які можуть перекинутися на країни НАТО, безпосередньо позначаючись на їх безпеці.

Аналіз нової стратегічної ситуації дав змогу авторам концепції зробити два важливих висновки. Перший — про збереження цілей і функцій Альянсу в сфері безпеки і другий — про створення ширших, ніж будь-коли, можливостей для досягнення його цілей політичними засобами. Йшлося про діалог і співробітництво між членами Альянсу й іншими державами в усіх галузях, пов'язаних з європейською безпекою. Ця думка, висловлена в документі ще в досить обережній формі, засвідчувала, однак, про принципово новий підхід до архітектури європейської безпеки і незабаром стала невід'ємною складовою загальної стратегії Альянсу.

Стосовно оборони Стратегічна концепція 1991 р. передбачала зниження загальної чисельності збройних сил і рівня їх бойової підготовки з одночасним підвищенням їх мобільності, гнучкості та здатності діяти в надзвичайних ситуаціях. З цією метою планувалися певні зміни у структурі збройних сил і військового командування Альянсу. Концепція передбачала широке використання сил негайного та швидкого реагування, в тому числі багатонаціональних, здатних діяти в різноманітних, непередбачуваних ситуаціях. Важливою корективою було також зменшення залежності військової стратегії Альянсу від ядерної зброї, яка має відігравати головно політичну роль — збереження миру, стримування будь-якого агресора.

Крім Стратегічної концепції, на зустрічі у Римі глави держав та урядів країн-членів НАТО прийняли також Декларацію про мир і співпрацю. У ній наголошувалося, що Альянс підтримує кроки у напрямі до реформ, здійснюваних державами Центральної та Східної Європи, пропонує їм практичну допомогу для успішного подолання труднощів перехідного періоду, запрошує до участі у відповідних форумах НАТО, готовий поділитися з ними досвідом і знаннями у проведенні консультацій з політичних, військових, економічних і наукових питань та у налагодженні співпраці. Для сприяння розвитку такого партнерства створювалася Рада північноатлантичного співробітництва (РПАС), установче засідання якої відбулося 20 грудня 1991р. за участю міністрів закордонних справ держав-членів НАТО, шістьох країн Центральної та Східної Європи і трьох держав Балтії. Отже, нові взаємини членів Альянсу з іншими державами Європи дістали інституційне оформлення.

На Сході Європи продовжувався процес радикальних політичних змін, реагувати на які концептуальні документи євроатлантичних форумів не встигали. Вже на наступний день після утворення РПАС, 21 грудня 1991 р., керівники 11 колишніх радянських республік, що проголосили незалежність, на зустрічі в Алма-Аті констатували факт припинення існування СРСР і створили

Співдружність Незалежних Держав (СНД). Після завершення процесу їх міжнародного визнання та встановлення дипломатичних відносин всі 11 нових незалежних держав приєдналися до РПАС (березень 1992 р.). Наприкінці 1996 р. учасницями цього форуму були вже 40 держав Європи й Азії.

Створення Ради північноатлантичного співробітництва та перші кроки її діяльності засвідчили принципові зміни у характері взаємовідносин Альянсу з сусідами на сході. Вже у квітні 1992 р. у штаб-квартирі НАТО відбулися регулярні зустрічі міністрів оборони держав-членів з новими партнерами, а також спільні засідання Військового комітету НАТО за участю міністрів оборони та начальників генеральних штабів збройних сил країн Центральної та Східної Європи.

Однією з найважливіших ініціатив Альянсу, яка відкрила нову сторінку в історії становлення сучасної архітектури Європейської безпеки, стала програма «Партнерство заради миру». У січні 1994 р. на самміті у Брюсселі керівники держав-членів Альянсу проголосили: «Сьогодні ми започатковуємо негайну і практичну програму, яка змінить характер відносин між НАТО і державами, котрі стануть її учасницями. Нова програма, виходячи за межі діалогу і співробітництва, покликана сформувати справжнє партнерство — «Партнерство заради миру» (ПЗМ). До участі в ній запрошувалися держави-члени РПАС та інші країни ОБСЄ, які здатні і бажають приєднатися до програми. Північноатлантична рада запропонувала державам-партнерам долучитися до роботи політичних і військових органів у штаб-квартирі НАТО в межах діяльності, пов'язаної з партнерством. Програма проголошувала завдання формування нових відносин безпеки між Північноатлантичним союзом та його партнерами у справі миру. Зусилля її учасників мали спрямовуватись на розширення й активізацію політичного і військового співробітництва в Європі, підвищення стабільності, зменшення загрози для миру. Передбачалися також консультації з будь-яким активним учасником програми, якщо він буде відчувати пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці. Суттєве значення мало і положення про те, що активна участь у «Партнерстві заради миру» буде відігравати важливу роль у процесі розширення НАТО.

Державам, зацікавленим у партнерстві з Альянсом, пропонувався для підписання Рамковий документ, який передбачав співпрацю з ним у досягненні таких цілей:

- а) сприяння відкритості у плануванні національної оборони та формуванні військового бюджету;
- б) забезпечення демократичного контролю над збройними силами;
- в) підтримання здатності та готовності брати участь у межах, дозволених конституцією, в операціях, здійснюваних під егідою ООН або в межах відповідальності ОБСЄ;
- г) розвиток співпраці з НАТО у військовій сфері з метою здійснення спільного планування, військової підготовки та навчальних маневрів, покликаних підвищити їхню спроможність до виконання завдань, пов'язаних з миротворчою діяльністю, пошуковими і рятувальними операціями, гуманітарною допомогою тощо;
- д) формування у тривалій перспективі таких збройних сил, які зможуть краще взаємодіяти зі збройними силами Північноатлантичного союзу.

Процедура реалізації програми передбачала врахування індивідуальних можливостей і бажань кожного з її учасників щодо масштабів і темпів розвитку співпраці у різних сферах. Після підписання Рамкового документа кожна держава-учасниця подавала власний Презентаційний документ, в якому зазначала окреслені нею заходи, спрямовані на досягнення політичних цілей партнерства, і визначені для їх реалізації військові та інші ресурси. НАТО вносила пропозиції щодо конкретної програми співробітництва, враховуючи які кожна держава-партнер розробляла Індивідуальну програму партнерства, де перелічувала заходи, в яких вона планує взяти участь. Після схвалення Індивідуальної програми штаб-квартирою НАТО складалася Робоча програма партнерства, яка і починала виконуватись. Така на перший погляд ускладнена процедура введення в дію програми ПЗМ засвідчувала гнучкість підходів НАТО до можливостей держав-партнерів, які залежали від дії багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів, а також про неухильне прагнення Альянсу розпочати реальну співпрацю у військовій сфері, незважаючи на різний ступінь готовності до неї окремих держав. Одночасно демонструвався демократизм відносин між НАТО і державами-партнерами, кожна з яких зберігала повну суверенність у питаннях, пов'язаних з її безпекою. За три роки учасниками «Партнерства заради миру» стали 27 держав Європи та Азії. Однією з перших серед них була Україна, яка приєдналася до програми вже в лютому 1994 р.

У межах ПЗМ відбуваються спільні навчання сухопутних, військово-повітряних і військово-морських сил, здійснюються практичні кроки до досягнення оперативної сумісності між НАТО та державами-партнерами, а також досягнення більшої прозорості національних оборонних програм і бюджетів. Основним робочим органом НАТО для співпраці з партнерами у межах ПЗМ став Політико-військовий керівний комітет, що проводить засідання під головуванням заступника Генерального секретаря НАТО. Тут обговорюються Індивідуальні програми партнерства та проблеми забезпечення необхідного рівня їх прозорості, спільні питання, пов'язані з реалізацією програми ПЗМ. Під проводом Північноатлантичної ради працює також координаційна група з питань партнерства, яка координує спільні військові заходи, здійснювані в межах програми ПЗМ, і розробляє військові плани, необхідні для її реалізації. Успішному виконанню спільних заходів сприяє діяльність постійних офіцерів зв'язку, відряджених державами-партнерами до штаб-квартири НАТО та координаційної групи з питань партнерства.

Важливе значення для ефективності та вагомості програми ПЗМ мало приєднання до неї у червні 1994 р. Російської Федерації. На засіданнях Північноатлантичної ради неодноразово висловлювалася думка, що створення заснованої на співпраці нової архітектури європейської безпеки потребує активної участі Росії. Тому Атлантичний альянс і Росія домовилися розвивати далекосяжні відносини співпраці як у межах ПЗМ, так і поза нею. Одночасно вони висловили прагнення просуватися до ширшого діалогу і співробітництва у тих ділянках, де Росія може зробити унікальний і важливий внесок, співмірний її впливу й відповідальності як великої ядерної держави європейського і світового масштабу. Результатом розвитку цього діалогу став підписаний у травні 1997 р. у Парижі «Основоположний акт про взаємовідносини, співробітництво та безпеку між НАТО і Російською Федерацією». Цим актом засновувався новий форум — Постійна спільна рада (ПСР) для консультацій, координації співпраці та досягнення консенсусу між Альянсом і Росією, а також за відповідних обставин для прийняття спільних рішень щодо спільних дій з питань безпеки, які викликають спільну стурбованість. Постійна спільна рада збирається щомісяця у штаб-квартирі НАТО на рівні послів, а двічі на рік — на рівні міністрів закордонних справ і міністрів оборони. Під егідою ПСР відбуваються також засідання військових представників (раз на місяць) і начальників штабів збройних сил (не менше двох разів на рік).

Важливим кроком на шляху розширення і поглиблення співробітництва між НАТО та державами-учасницями РПАС і ПЗМ було створення в травні 1997р. Ради Євроатлантичного партнерства (РЄАП). Вона стала своєрідною наступницею РПАС, покликаною вивести політичну і військову співпрацю між НАТО і країнами-партнерами на якісно новий рівень. До складу РЄАП увійшли не тільки члени Ради північноатлантичного співробітництва, а й ті держави, що мали в РПАС лише статус спостерігачів. В межах РЄАП проводяться консультації та здійснюється співпраця у таких сферах, як: контроль над озброєнням, ядерна безпека, нерозповсюдження ядерної, хімічної та біологічної зброї, врегулювання криз, планування оборони і військових бюджетів, боротьба з міжнародним тероризмом та ін.

Ще одним важливим напрямом у діяльності НАТО, спрямованим на розширення та поглиблення співробітництва з іншими державами у сфері безпеки, став розвиток так званого Се-редземноморського діалогу. Теза про те, що безпека в Середземноморському регіоні істотно позначається на безпеці в Європі, вже неодноразово висловлювалася на засіданнях керівних органів НАТО, але напруженість політичної ситуації на Близькому Сході у зв'язку з арабо-ізраїльським конфліктом перешкождала налагодженню діалогу з країнами цього регіону. Лише після зрушень у переговорному процесі на Близькому Сході створилися умови для його початку. Рішення про це було прийнято на Брюссельському саміті керівників НАТО в січні 1994 р. Участь у Середземноморському діалозі, спрямованому на досягнення більшої стабільності в регіоні, розвиток взаєморозуміння та довіри, взяли, крім держав-членів НАТО, такі країни, як: Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко і Туніс.

Важливою обставиною, що надавала особливої актуальності процесу налагодження співробітництва між Північноатлантичним Альянсом і державами — не членами НАТО, стало розгортання гострої політичної кризи на Балканах, яка переростала у справжню війну з катастрофічними наслідками. Ця війна не тільки забирала життя тисяч людей, але й створювала помітну загрозу для європейської безпеки і стала серйозним випробуванням для НАТО як організації, що набувала характеру сили, покликаної не лише забезпечувати оборону її членів, а й сприяти збереженню миру та стабільності на всьому євроатлантичному просторі. Вже з 1992 р. Альянс почав надавати допомогу в здійсненні операцій

з підтримки миру на Балканах, що проводилися під егідою Ради Безпеки ООН. Спочатку це було морське та повітряне патрулювання з метою контролю за дотриманням запровадженого ООН ембарго на постачання зброї до республік колишньої Югославії й торговельного ембарго проти Сербії та Чорногорії. Після прийняття Радою Безпеки ООН у березні 1993 р. резолюції, що дозволяла державам-членам НАТО вживати примусових заходів для забезпечення режиму забороненої для польотів зони у повітряному просторі над Боснією та Герцеговиною, літаки НАТО розпочали контролююче патрулювання. В лютому 1994 р. вони збили чотири військові літаки, які порушили заборонену для польотів зону. Це були перші за всю історію Альянсу бойові дії його збройних сил. У 1994–1995 рр. на прохання Сил захисту ООН у Боснії та Герцеговині літаки НАТО провели низку операцій, що зумовили зняття облоги Сараєво та інших міст, здійснювали повітряні удари по цілях у межах визначених ООН заборонених зон. Ці та інші дії сприяли зупиненню конфлікту в Боснії та Герцеговині. Після підписання у грудні 1995 р. загальної Рамкової угоди про мир у цьому регіоні підрозділи НАТО разом з військовими частинами деяких країн-партнерів провели комплекс заходів, спрямованих на її реалізацію: розмежування збройних сил ворогуючих сторін, патрулювання розподільчої лінії, інспекції місць знаходження важкої зброї, розблокування доріг тощо. З грудня 1996 р. підрозділи НАТО в Боснії та Герцеговині стали ядром Стабілізаційних сил (SFOR), яким Рада Безпеки ООН надала повноваження підтримувати мир і стабільність у регіоні. До складу цих сил увійшли також військові підрозділи країн-учасниць програми «Партнерство заради миру», в тому числі й України. Їхня спільна діяльність у Боснії та Герцеговині стала практичним виявом ефективної співпраці між НАТО та іншими державами Європи.

Події в колишній Югославії та початок розгортання нового конфлікту на Балканах, на цей раз в Косово, засвідчили обґрунтованість висновку про нестабільність нового політичного середовища в Європі та ймовірність виникнення нових загроз для миру і безпеки. У сукупності з іншими викликами та загрозами глобального характеру, такими як розповсюдження ядерної, біологічної, хімічної зброї та технологій їх виготовлення, тероризм, організована злочинність тощо, політичні й військові конфлікти на посткомуністичному просторі ще більше актуалізували завдання динамічної адаптації НАТО до нових умов безпеки. Відповідало це і всезростаючій активності східноєвропейських держав у напрямі розширення співпраці з Альянсом в галузі безпеки й оборони. Деякі з них прямо ставили питання про перехід від співробітництва з НАТО до повноправного членства в Організації. Це вимагало розв'язання низки концептуальних питань з урахуванням позицій всіх учасників євроатлантичного партнерства, а також поглиблення трансформаційних процесів в НАТО в нових умовах європейської безпеки.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

Які історичні передумови утворення НАТО?

Як утворився Північноатлантичний альянс?

Розвиток та становлення Альянсу.

Основні аспекти трансформації НАТО в умовах формування нового середовища безпеки.

Які країни беруть участь в Середземноморському діалозі?

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Авраменко О. Вступ до НАТО: «за» і «проти». Пошук переконливої політичної мотивації / О. Авраменко, Г. Ярмиш // Політика і час. — К.: Літопис-XX, 2006. — № 1. — С. 94—96.
2. Зуйко О. Основні пріоритети євроатлантичної інтеграції України // Економічний часопис. — XXI. — К.: Ред. ж-лу, 2006. — № 9—10. — С. 10—12.
3. Міжнародні відносини і євроатлантична інтеграція України: Підручник. — К.: Освіта України, 2005. — 404 с.
4. Палій О. Вступ до НАТО: двадцять переваг проти шести проблем на користь України // Економічний часопис — XXI. — К.: Ред. ж-лу, 2006. — № 7—8. — С. 18—20.

Тема 1.2. Організаційна структура НАТО

1.2.1. Мета діяльності Альянсу та його завдання у галузі безпеки.

Головним завданням Північноатлантичного Альянсу є захист свободи і безпеки його членів у Європі та Північній Америці відповідно до принципів Статуту ООН. Для досягнення цієї мети Альянс використовує як свій політичний вплив, так і військову потужність, залежно від характеру проблем безпеки, що постають перед державами-членами Альянсу. Відповідно до змін, що відбулися у стратегічному середовищі, змінилися і засоби реагування Альянсу на нові проблеми безпеки. Нині Альянс забезпечує стабільність в євроатлантичній зоні і продовжує трансформуватися з метою адекватного реагування, поза межами його традиційної зони відповідальності, на нові ризики і загрози, такі як тероризм і проблеми в галузі безпеки, що виникають у країнах, які зазнали кризи державної влади.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) є структурою, яка дає можливість членам Альянсу забезпечити досягнення їх цілей. Це міжурядова організація, в межах якої держави-члени, повністю зберігаючи свій суверенітет та незалежність, можуть проводити спільні консультації та приймати рішення з питань, що безпосередньо стосуються їхньої безпеки. Структури НАТО забезпечують постійний процес консультацій, координації та співпраці між державами-членами щодо політичних, військових, економічних та інших аспектів безпеки, а також дають цим країнам можливість активно співпрацювати у невійськових галузях, таких як наука, інформація, екологія і реагування на катастрофи.

Після п'яти раундів розширення до дванадцяти країн-засновників НАТО — Бельгії, Канади, Данії, Франції, Ісландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Великої Британії та Сполучених Штатів — приєдналися Греція і Туреччина (1952), Німеччина (1955), Іспанія (1982), Чеська Республіка, Угорщина та Польща (1999), а після останнього раунду розширення — Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія (2004).

Мета НАТО. Члени НАТО домовляються про наступне: якщо збройний напад на одного або кілька країн членів союзу в Європі або Північній Америці буде сприйняте як напад на весь союз, тобто у випадку вказаної вище агресії, вони в якості реалізації права на індивідуальний або колективний самозахист будуть допомагати атакованому члену або членам самостійно і спільно з іншими членами, діючи по необхідності, в тому числі і з застосуванням всіх видів збройних сил, щоб відновити, а потім і підтримувати безпеку в Північній Атлантиці.

Але, «діючи по необхідності, в тому числі і з застосуванням збройних сил», це не обов'язково означає, що інші члени союзу ув'яжуться у збройний конфлікт з агресором. В них залишається зобов'язання реагувати, але вибирати спосіб реагування кожна країна союзу може самостійно. Це відрізняє договір від Четвертої статті «Брюссельського договору», що став в основі західноєвропейського союзу, який прямо вказує, що реагування обов'язково має бути військового характеру. Але тим не менше часто розуміють, що члени НАТО нададуть військову допомогу атакованій країні.

Таким чином, мета НАТО — запевнити всіх учасників союзу в тому, що право на вибір способу реагування, не надає права жодній країні союзу залишатися осторонь від активної спільної взаємодії проти будь-якого агресора, що посягнув на територіальну цілісність будь-якого члена або членів союзу.

В основі діяльності Альянсу лежить принцип: безпека кожної держави-члена залежить від загальної безпеки всіх країн НАТО. Якщо існує загроза безпеці однієї з країн, це не може не впливати на безпеку інших. Основоположний документ НАТО, Вашингтонський договір, є документом, підписання якого означає, що кожна держава-член бере на себе зобов'язання перед іншими дотримуватись цього принципу, поділяти як ризики та відповідальність, так і переваги колективної оборони. Це, зокрема, означає, що багато завдань оборонного планування і забезпечення, які раніше кожна держава вирішувала окремо, тепер є спільними завданнями. Витрати на підготовку та забезпечення ефективної співпраці збройних сил також розподіляються між державами-членами.

Кожна країна залишається незалежною і зберігає право приймати свої рішення, але спільне планування і розподіл ресурсів дають можливість забезпечити значно вищий рівень колективної безпеки, ніж той, якого кожна країна могла би досягти окремо. Це залишається засадничим принципом співпраці країн НАТО в галузі безпеки.

Трансатлантичний зв'язок. Підписання Вашингтонського договору в 1949 році стало безпрецедентною подією в сучасній історії. Ця угода не тільки зменшила ризик зовнішньої агресії, але й забезпечила поступове зближення європейських країн, які в минулому неодноразово воювали між собою, і усунула ризик можливих військових конфліктів між ними. Ці держави стали певною мірою залежати одна від одної, а спільна відповідальність за безпеку створила засади для ефективної співпраці в інших галузях. Але важливість Вашингтонського договору цим не обмежувалась. Він забезпечив партнерські відносини між європейськими членами Альянсу та Сполученими Штатами і Канадою, які стали основою постійного трансатлантичного зв'язку між Європою і Північною Америкою.

Трансформація НАТО. У 1949 році, коли було засновано Альянс, Радянський Союз вважався головною загрозою свободі та незалежності Західної Європи. Комуністична ідеологія, політичні цілі та методи, військова потужність Радянського Союзу, незалежно від його реальних намірів, не давали можливості жодному уряду Заходу ігнорувати можливість конфлікту. Тому з 1949 до кінця 1980-х (у період, відомий як *холодна війна*) головним завданням Альянсу було утримання відповідного рівня військової потужності для захисту його членів від будь-якої форми агресії з боку Радянського Союзу та країн Варшавського договору. Стабільність, яку НАТО забезпечувала впродовж цього періоду, дала можливість Західній Європі відновити своє життя після Другої світової війни, оскільки визначала впевненість та передбачуваність, які є важливими передумовами економічного зростання.

Політика, узгоджена членами НАТО, постійно змінювалась відповідно до поточних змін стратегічного середовища. Після закінчення холодної війни політика і структури Альянсу докорінно трансформувалися відповідно до глобальних змін політичного та військового середовища Європи і нового характеру загроз безпеці. Окрім цього, концепцію оборони було розширено і вона стала включати такі аспекти, як діалог та практична співпраця між країнами поза межами Альянсу, що розглядаються як найефективніші засоби посилення євроатлантичної безпеки.

Сьогодні НАТО є не тільки оборонним Альянсом. Держави НАТО співпрацюють з колишніми супротивниками і докладають зусиль для збереження миру та безпеки в євроатлантичній зоні. Задля досягнення цієї мети Альянс ставить перед собою дедалі більше завдань і розробляє гнучкі, інноваційні та прагматичні підходи до вирішення питань, складність яких неминуче зростає. У цьому процесі зростає і важливість ролі НАТО в гарантуванні безпеки євроатлантичної зони, тому багато країн-партнерів прагнуть приєднатися до Альянсу. Три країни Центральної та Східної Європи — Чеська Республіка, Угорщина і Польща — вже досягли цієї мети в 1999 році. Ще сім країн — Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія — стали членами НАТО в 2004 році.

Процес трансформації НАТО протягом останнього десятиріччя включав декілька далекоглядних ініціатив, які є результатом конкретного, практичного підходу до нових можливостей, що виникли після закінчення холодної війни і до реагування на нові загрози безпеці. Йдеться про програму «Партнерство заради миру», особливі відносини з Росією та Україною, діалог з країнами Середземномор'я, План підготовки до членства спрямований на допомогу країнам-кандидатам і розвиток ефективної співпраці у галузі безпеки з Європейським Союзом, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі та Організацією Об'єднаних Націй. НАТО також активно реагує на нові завдання безпеки і керує операціями з врегулювання кризових ситуацій на Балканах та поза межами євроатлантичної зони «там і тоді, де і коли необхідно» для боротьби з тероризмом. Для вдосконалення своєї спроможності виконувати нові місії Альянс посилює військові ресурси і адаптує їх до нових умов.

На досягнення цієї мети спрямовані три ключові ініціативи, проголошені на Празькому самміті у листопаді 2002 року: створення Сил реагування НАТО; реформа військової командної структури; Празькі зобов'язання щодо посилення обороноспроможності, в межах яких держави-члени мають подолати існуючі недоліки у цій галузі як окремо, так і в співпраці.

Головні завдання у галузі безпеки. Стратегічна концепція Альянсу, яка визначає головні цілі і завдання НАТО в галузі безпеки, містить керівні напрямки щодо використання військових та політичних засобів для досягнення вищезазначених цілей. Перша публікація цього документа у 1991 році стала подією, яка чітко відокремила минуле від сьогодення. Під час холодної війни аналогічні документи стратегічного планування, зрозуміло, були секретними.

Поточна Стратегічна концепція НАТО, опублікована 1999 року, визначає ризики в галузі безпеки як «багатовекторні та важкопередбачувані». Головні завдання Альянсу в галузі безпеки передбачають, що НАТО повинна:

діяти як організація, що забезпечує стабільність у євроатлантичній зоні;

слугувати форумом для проведення консультацій у галузі безпеки;

забезпечувати стримування і оборону проти будь-якої агресії, спрямованої проти будь-якого члена НАТО; робити внесок в ефективне запобігання конфліктам і брати активну участь у врегулюванні кризових ситуацій;

розвивати партнерство, співпрацю і діалог з іншими країнами євроатлантичної зони.

У Стратегічній концепції 1999 року подається оцінка передбачуваних ризиків і завдань у галузі безпеки, а також робиться висновок, що стратегічне середовище продовжує змінюватись переважно в позитивному напрямку і що Альянс разом з іншими організаціями відіграв дуже значну роль в посиленні євроатлантичної безпеки після закінчення холодної війни.

Однак попри той факт, що загроза широкомасштабної війни практично зникла, перед членами Альянсу та іншими країнами євроатлантичного регіону постають нові ризики і фактори нестабільності: етнічні конфлікти, порушення прав людини, політична дестабілізація, слабкість економіки. Окрім цього, розповсюдження ядерної, біологічної та хімічної зброї і засобів її доставки є серйозним приводом для занепокоєння, а поширення відповідних технологій створює загрозу отримання високотехнологічних військових ресурсів потенційними супротивниками.

Безпека Альянсу має розглядатися в глобальному контексті; їй можуть загрожувати і такі фактори як, наприклад, дії терористів, саботаж, організована злочинність і завдання шкоди каналам постачання життєво необхідних ресурсів. Після публікації Стратегічної концепції 1999 року і терористичних нападів на Нью-Йорк і Вашингтон 11 вересня 2001 року загроза тероризму і ризики, які створюють кризові держави, були докорінно переглянуті.

Перший випадок задіяння статті 5. Стаття 5 містить ключове положення Вашингтонського договору, основоположного документа НАТО. Вона зазначає, що озброєний напад на одного члена Альянсу розглядається як напад на всі країни НАТО. Задіяння статті 5 означає, що кожна країна Альянсу після консультацій з іншими союзниками визначає міру своєї участі, зокрема, застосування військової сили в діях, необхідних для відновлення і підтримання безпеки в Північноатлантичній зоні. Вперше статтю 5 було задіяно 12 вересня 2001 року, відразу після терористичних нападів на Сполучені Штати 11 вересня. Спочатку задіяння статті 5 було тимчасовим, до остаточного визначення того факту, що напади було спрямовано із-за кордону. Цей факт було підтверджено 2 жовтня, коли офіційні представники США представили Північноатлантичній раді результати розслідування терористичних нападів, які свідчили про задіяння терористичної мережі Аль-Каїда. 4 жовтня члени Альянсу узгодили заходи, спрямовані на забезпечення допомоги Сполученим Штатам, що розпочали кампанію боротьби з тероризмом. Ці заходи передбачали поглиблення співпраці в обміні розвідувальною інформацією, повне відкриття повітряного простору для здійснення необхідних польотів і надання доступу до аеропортів і аеродромів для літаків США та інших членів Альянсу, що брали участь в операції проти тероризму, а також розгортання частини військово-морських сил постійного базування НАТО в східному Середземномор'ї та відправлення літаків системи повітряного попередження і управління (АВАКС) до Сполучених Штатів. На додаток у відповідь на запит США окремі члени Альянсу надали для проведення операції інші ресурси. Допомога передбачала не тільки військову підтримку, але й юридичні та фінансові заходи, спрямовані на створення перешкод на шляху використання фінансових ресурсів терористичними організаціями.

Функціонування НАТО. НАТО є міжурядовою, а не наддержавною організацією. Це союз незалежних, суверенних держав, що об'єдналися в інтересах спільної безпеки та захисту спільних цінностей. Рішення організації ухвалюються на основі консенсусу.

Для полегшення процесу консультацій кожна країна — член НАТО представлена у політичній штаб-квартирі Альянсу в Брюсселі постійною делегацією, що складається з постійного представника, який очолює делегацію, та військового представника. Кожен з них має персонал цивільних та військових радників, які представляють свою країну у різних комітетах НАТО. В середині НАТО було також створено окремі цивільні та військові структури, що займаються політичними та військовими аспектами

роботи Альянсу. Ці структури підпорядковані Північноатлантичній раді — вищому органу прийняття рішень НАТО.

Альянс базується на спільних зобов'язаннях щодо практичної співпраці у галузі оборони та безпеки. В НАТО не існує процедури голосування, і рішення ухвалюються на засадах консенсусу — спільної згоди. Це означає, що політичні консультації є ключовим елементом процесу прийняття рішень. Усі структури НАТО складаються з представників країн-членів, які представляють в Альянсі офіційну позицію своїх держав з того чи іншого питання та інформують свої уряди про позиції інших країн Альянсу.

Хоча політичні консультації в НАТО є суттєвою складовою процесу врегулювання криз і тому часто асоціюються з періодами напруженості та труднощів, вони відбуваються щоденно і дають можливість країнам-членам аналізувати перспективи досягнення згоди та формулювання довгострокової політики. Консультації можуть набувати різноманітних форм. Вони можуть являти собою обмін інформацією та поглядами; інформування союзників про фактичні, або заплановані дії чи рішення уряду своєї країни, які можуть торкатися інтересів держав Альянсу; завчасне інформування союзників про такі дії для надання їм можливості прокоментувати або підтримати ці дії; обговорення, спрямоване на досягнення консенсусу щодо запланованих політичних рішень або дій, що повинні супроводжувати їх реалізацію; консультацію, що проводиться з метою надання країнам-членам можливості досягти згоди щодо колективних рішень чи спільних дій.

Процес консультацій має постійний характер. Оскільки представники країн-членів працюють в одному приміщенні — штаб-квартирі НАТО в Брюсселі, консультації можуть відбуватися на прохання будь-кого з них або за ініціативою генерального секретаря НАТО без тривалої попередньої підготовки. Механізм консультацій забезпечує безперервність діалогу і достатньо можливостей для обговорення та пояснення позицій, пов'язаних з питаннями, що викликають занепокоєння.

Інколи між країнами-членами немає жодних розбіжностей і прийняття спільного рішення не викликає проблем. Часом певну позицію поділяють більшість країн, а одна чи кілька інших мають протилежну думку. В такому випадку учасники зустрічі докладають зусиль, щоб звузити розбіжності і, якщо необхідно, досягти компромісу. Можливо також виникнення розбіжностей, що не підлягають узгодженню. Країни-члени мають суверенне право дотримуватися своєї позиції. Жодній державі Альянсу не може бути нав'язано дії чи рішення, що суперечать її волі. Однак загальний дух компромісу і розуміння спільності мети та інтересів створюють клімат, в якому, попри можливі розбіжності, зазвичай існує добра основа для досягнення згоди. Рішення, ухвалені Альянсом, є виявом загальної згоди усіх країн-членів.

1.2.2. Цивільна структура НАТО.

Найвищим органом прийняття рішень є Північноатлантична рада. Вона несе відповідальність за всі рішення Альянсу і є єдиним органом, утвореним на основі Північноатлантичного договору. Рада насамперед є політичним форумом, що об'єднує представників усіх країн-членів для обговорення політичних та оперативних питань. Вона може проводити засідання на різних рівнях і зазвичай збирається раз на тиждень на рівні послів країн-членів, принаймні двічі на рік на рівні міністрів закордонних справ або міністрів оборони і періодично на рівні глав держав та урядів країн НАТО. Незалежно від рівня проведення засідання, рішення Ради мають однакову юридичну силу і відображають позицію урядів усіх країн-членів. Як правило, Північноатлантична рада збирається для обговорення питань, що викликають спільне занепокоєння союзників або потребують колективних рішень, але коло питань, що можуть виноситись на порядок денний ПАР, є необмеженим.

Комітет оборонного планування займається питаннями, пов'язаними з плануванням колективної оборони Альянсу. Він виробляє директиви для військового керівництва Альянсу і в питаннях, що входять до його компетенції, має такі ж повноваження, як і Північноатлантична рада. Подібно до ПАР Комітет зазвичай збирається на рівні послів, але принаймні двічі на рік його засідання відбуваються на рівні міністрів оборони. Міністри оборони мають також регулярні засідання в межах Групи ядерного планування, яка здійснює постійний перегляд ядерної політики Альянсу і обговорює широке коло конкретних політичних питань, пов'язаних з ядерними силами, а також загальні проблеми контролю над озброєннями та розповсюдження ЗМЗ. Франція, яка не входить до інтегрованої військової структури НАТО, не бере участі в роботі Комітету оборонного планування та Групи ядерного планування.

Північноатлантичній раді та Комітету оборонного планування підпорядковано значну кількість комітетів, що опікуються спеціальними аспектами політичних питань і вносять рекомендації для прийняття остаточних рішень. В кожному з цих комітетів працюють представники усіх країн-членів. Одним із прикладів є Політичний комітет, що проводить регулярні засідання різного рівня і надає Раді дорадчу допомогу у вирішенні головних питань, пов'язаних з політикою Альянсу. Комітет оборонного аналізу здійснює загальне керівництво процесом консультацій, що передують прийняттю рішень щодо рівня збройних сил, які країни-члени виділяють для інтегрованої військової структури НАТО на наступний плановий період. Комітет НАТО з питань інфраструктури аналізує пропозиції щодо спільного фінансування об'єктів, що використовуються силами НАТО. Економічний комітет зосереджує свою роботу на економічних питаннях, що безпосередньо впливають на політику безпеки. Бюджетні комітети надають Північноатлантичній раді пропозиції щодо управління цивільними та військовими бюджетами, внески до яких надходять від усіх країн-членів.

У межах Альянсу відбуваються консультації, що охоплюють увесь спектр діяльності організації. Конференція національних керівників у галузі озброєнь проводить регулярні засідання, на яких розглядаються політичні, економічні та технічні аспекти розробок та закупівель військового обладнання для сил НАТО. У сфері інформації Комітет громадської дипломатії зосереджується на заходах, спрямованих на поширення інформації та краще розуміння Альянсу та його політики як у державах НАТО, так і в країнах-партнерах. Питання, пов'язані з науковою діяльністю та екологічними програмами Альянсу обговорюються на засіданнях Наукового комітету та Комітету з проблем сучасного суспільства. Інші комітети та групи, такі як Політично-військовий керівний комітет програми «Партнерство заради миру», допомагають здійснювати загальне керівництво заходами співпраці з країнами-партнерами.

Заходи НАТО, в яких беруть участь країни-партнери, наприклад, операції з підтримки миру чи участь у програмі ПЗМ, є предметом обговорень з урядами задіяних країн. Консультації відбуваються в межах відповідних форумів, таких як Рада євроатлантичного партнерства, Рада НАТО — Росія, Комісія НАТО — Україна. Подібним чином заходи в межах Середземноморського діалогу обговорюються з країнами-учасниками у форматі роботи Групи середземноморського співробітництва. НАТО надає величезного значення подальшій роботі цих органів. Вони є корисним форумом для обговорень та обміну думками, що особливо важливо за часів кризи. Іншим керівним органом НАТО є *Комітет оборонного планування (КОП)*. Він складається з постійних представників, але двічі на рік збирається на рівні міністрів оборони. КОП має ті ж самі повноваження як, і Північноатлантична Рада в межах своєї компетенції — питання будівництва об'єднаних збройних сил і стратегічного планування, політичного керівництва діяльністю воєнних органів блоку.

Необхідність у створенні КОП виникла у 1966 році після виходу Франції з військової структури НАТО. Тому зараз в Альянсі існують два органи з рівними повноваженнями і чітким розподілом: Рада за участю всіх країн-членів вирішує політичні питання, а Комітет, в роботі якого не бере участь Франція, займається військово-політичними питаннями.

Рішення ПАР і КОП мають характер зобов'язань урядів-держав членів перед Альянсом і не потребують схвалення їхніми парламентами.

Комітет оборонного планування — орган, до компетенції якого належать більшість питань оборонного значення, питання планування колективної оборони. Складається він із постійних представників усіх держав-членів НАТО, крім Франції. Щонайменше двічі на рік комітет проводить засідання на рівні міністрів оборони. Він дає настанови всім військовим органам НАТО і в межах своєї відповідальності користується такою ж повнотою влади, відіграє таку саму роль, як Північноатлантична рада у межах її компетенції.

Комітет ядерного планування є головним органом для консультацій з усіх питань, що стосуються ролі ядерних сил у здійсненні політики НАТО, спрямовану на безпеку й оборону. До її складу належать усі члени НАТО, за винятком Франції. Ісландія бере в ній участь як спостерігач. Засідання відбуваються зазвичай двічі на рік на рівні міністрів оборони, часто разом з Комітетом оборонного планування. При потребі скликаються засідання на рівні послів.

Парламентська асамблея НАТО. Альянс є міжурядовою організацією. Уряд кожної країни-члена є підзвітним своєму парламентові. Таким чином підтримка цілей Альянсу з боку демократично обраних

представників законодавчої влади має велике значення. Парламентська асамблея НАТО є міжпарламентським форумом країн Альянсу, що об'єднує європейських та північноамериканських законодавців для обговорення питань, що викликають спільний інтерес чи занепокоєння.

Асамблея є цілком незалежною від НАТО і забезпечує зв'язок між парламентами союзників та Альянсом, що сприяє врахуванню потреб НАТО у процесі законотворення. Це також слугує постійним нагадуванням про те, що міжурядові рішення, які приймаються в НАТО, остаточно залежать від політичної підтримки в руслі національних демократичних процесів. Парламентська асамблея НАТО має також широкі контакти з парламентами країн-партнерів, які надсилають своїх представників для участі у консультаціях та обговореннях.

1.2.3. Військова структура НАТО.

Загальне керівництво військовою структурою НАТО здійснюється Військовим комітетом, який є вищим військовим органом Альянсу і знаходиться у політичному підпорядкуванні Північноатлантичної ради. Комітет надає Альянсу консультативну допомогу з військових питань.

Військовий комітет — це найвищий військовий орган НАТО, що працює під політичним керівництвом Північноатлантичної ради, Комітету оборонного планування та Комітету ядерного планування і несе перед ними відповідальність за всю здійснювану в межах Альянсу військову діяльність. Військовий комітет виробляє рекомендації з військових питань для Генерального секретаря та вищих політичних органів НАТО і дає настанови з цих питань головним командувачам Альянсу. До складу комітету входять начальники штабів збройних сил держав-членів НАТО, які проводять засідання щонайменше двічі на рік. Вони ж обирають Голову Військового комітету, який очолює його повсякденну роботу і представляє комітет на засіданнях вищих політичних органів НАТО, даючи необхідні роз'яснення з усіх питань військового значення. На постійній основі комітет працює у складі військових представників держав-членів Альянсу, призначених начальниками відповідних генеральних штабів.

Військовий комітет також здійснює управління Стратегічними командуваннями НАТО. Альянс має двох стратегічних командувачів: Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі, штаб якого — SHAPE, знаходиться у Монсі, Бельгія, та Верховного головнокомандувача з питань трансформації (SACT), зі штабом в Норфолку, штат Вірджинія, США.

Головнокомандувач в Європі очолює Об'єднане оперативне командування, якому підпорядковано збройні сили, виділені країнами-членами у розпорядження НАТО. Таким чином він несе відповідальність за всі операції Альянсу, незалежно від місця їхнього проведення, і водночас є Командувачем збройних сил США в Європі.

Роль Верховного головнокомандувача з питань трансформації є суто функціональною. Він несе відповідальність за хід та результати процесу трансформації збройних сил та оборонних ресурсів Альянсу, а також очолює Об'єднане командування збройних сил США.

Розподіл повноважень між двома командувачами раніше здійснювався за географічною ознакою: Головнокомандувач у Європі керував європейськими операціями НАТО, а Головнокомандувач в Атлантиці відповідав за операції у регіоні Атлантичного океану. Спрощення військової командної структури було запропоноване і ухвалене під час Празького самміту в листопаді 2002 року. Це рішення віддзеркалює рішучі наміри Альянсу щодо розвитку оборонного потенціалу та підтримки готовності збройних сил на рівні, необхідному для виконання операцій із врегулювання криз, підтримки миру та гуманітарної допомоги у зоні традиційної відповідальності Альянсу та за її межами. На додаток було ухвалено рішення про створення Сил реагування НАТО та Празьке зобов'язання щодо розвитку оборонного потенціалу Альянсу.

Військовий комітет має підпорядкований йому об'єднаний Міжнародний військовий штаб.

Міжнародний військовий штаб забезпечує діяльність Військового комітету і є його виконавчим органом, що стежить за точним і ретельним виконанням всіх директив і рішень комітету. Він також розробляє плани та загальні рекомендації з військових питань, переданих на розгляд НАТО національними органами або органами, командувачами чи установами Альянсу. До складу Міжнародного військового штабу входять відділи: розвідки, планування, політики, оперативний, матеріально-технічного забезпечення і ресурсів, зв'язку й інформаційних систем, озброєнь

і стандартизації. Директор Міжнародного військового штабу має звання генерал-лейтенанта і затверджується на підставі рішення Військового комітету.

Об'єднана військова структура НАТО складається з мережі вищих і нижчих військових командувань, яка охоплює всю зону дії Північноатлантичного Договору. Об'єднані збройні сили Альянсу (ОЗС) покликані гарантувати безпеку і територіальну цілісність держав-членів, підтримувати стабільність і баланс сил у Європі, сприяти врегулюванню криз і загалом забезпечувати оборону всього регіону, на який поширюється дія Північноатлантичного договору.

Об'єднана військова структура Альянсу є інструментом, що забезпечує переваги колективної оборони і переваги щодо економії ресурсів. Головними характеристиками об'єднаної структури є спільне планування збройних сил та оперативне планування, багатонаціональні формування, розміщення військ поза межами їх національних територій, спільні стандарти у військовій техніці, матеріально-технічному забезпеченні та військовій підготовці, процедурі консультацій тощо. До об'єднаної військової структури Альянсу належать війська всіх держав-членів НАТО, за винятком Ісландії (яка взагалі не має армії), а також Франції та Іспанії, до яких застосовуються окремі угоди про співробітництво і координацію.

Штаб верховного головнокомандувача Об'єднаними збройними силами НАТО в зоні Атлантичного океану (розташований у м. Норфолк, США) має стратегічну зону дії, що простягається від узбережжя Північної Америки до прибережних вод Європи і Африки, у тому числі Португалії, та від Північного полюсу до тропіка Рака. Компетенція Регіональної канадсько-американської групи планування поширюється на північноамериканську стратегічну зону. Реорганізація системи військового командування та командних структур, розпочата у зв'язку зі змінами середовища безпеки в Європі, продовжується.

Збройні сили НАТО поділяються на три категорії: сили негайного і швидкого реагування, головні сили оборони і сили нарощування. В ході розпочатого у 90-х роках, коли розпочався перехід з нової структури збройних сил Альянсу та вдосконалення системи військового командування, стратегічну сферу дії Північноатлантичного Договору було поділено між двома Головними командуваннями НАТО (в Європі і в Атлантиці) та Регіональною канадсько-американською групою планування.

Штаб верховного головнокомандувача Об'єднаними збройними силами НАТО в зоні Атлантичного океану (розташований у м. Норфолк, США) має стратегічну зону дії, що простягається від узбережжя Північної Америки до прибережних вод Європи і Африки, у тому числі Португалії, та від Північного полюсу до тропіка Рака. Компетенція Регіональної канадсько-американської групи планування поширюється на північноамериканську стратегічну зону. Реорганізація системи військового командування та командних структур, розпочата у зв'язку зі змінами середовища безпеки в Європі, продовжується.

Штаб Верховного головнокомандувача Об'єднаними збройними силами НАТО у Європі знаходиться у м. Касто в Бельгії і здійснює керівництво Головними регіональними командуваннями та штабами сил НАТО.

Роль генерального секретаря НАТО. Генеральний секретар НАТО підтримує та спрямовує процес консультацій та прийняття рішень в усіх структурах Альянсу. Він є головою Північноатлантичної ради та головних комітетів НАТО і має значний вплив на процес прийняття рішень. Генеральний секретар може пропонувати питання для обговорень і використовувати свою посаду незалежного та неупередженого голови для спрямування обговорень на досягнення консенсусу в загальних інтересах Альянсу. Водночас генеральний секретар не має повноважень одноосібно приймати рішення щодо політики Альянсу і може діяти від імені НАТО лише в межах, узгоджених урядами країн-членів. Він також є головним речником Альянсу і очолює Міжнародний секретаріат, що підтримує роботу країн-членів на рівні комітетів Альянсу.

1.2.4. Принципи та механізми діяльності НАТО.

Основним принципом діяльності НАТО, як зазначається в концептуальних документах, є «загальне прагнення суверенних держав і їхнє співробітництво у забезпеченні неподільної безпеки всіх членів НАТО. Солідарність держав Альянсу, втілена у повсякденній і результативній роботі в політичній і військовій галузях, є запорукою того, що жодному членові Альянсу не доводиться покладатися лише на свої власні зусилля при розв'язанні головних проблем безпеки». Внаслідок цього у кожного з них,

попри існуючі відмінності їхнього становища та національних військових потенціалів, з'являється відчуття однакової безпеки, що сприяє загальній стабільності в Євроатлантичному регіоні.

Основні робочі принципи НАТО ґрунтуються на спільних політичних зобов'язаннях і прагненні до практичної співпраці між державами-членами. Оскільки спільна безпека є неподільною, то й всі проблеми, пов'язані з нею, розв'язуються спільно. Кожна з держав НАТО при цьому зберігає суверенну відповідальність за власну безпеку, але має змогу краще задовольнити потреби у цій галузі з допомогою колективних зусиль Альянсу. Одним з найважливіших робочих принципів є спільне ухвалення рішень на основі консенсусу. Досягненню загальної згоди сприяє також ustalена і щоденна практика обміну інформацією та проведення консультацій, що дає змогу сторонам постійно брати до уваги позиції одна одної з тих чи інших питань ще на стадії вироблення спільної політики. Ці регулярні консультації відбуваються в межах форумів різних рівнів: Північноатлантичної ради, політичного комітету, регіональних експертних і спеціальних робочих груп, консультативних груп та інших спеціальних структур. Консультуючись між собою, члени Альянсу мають змогу заздалегідь виявити вірогідні сфери для скоординованих дій і колективних заходів у галузі безпеки. Консультації мають характер безперервного процесу і проводяться як на формальному, так і неформальному рівнях у найкоротші терміни і з найменшими незручностями, оскільки національні делегації держав-членів розташовані в самій Штаб-квартирі НАТО. При цьому береться до уваги специфіка вимог і політика кожної держави та її статус в Організації. Це стосувалося, наприклад, Франції, яка з 1966 до 2009 р. не входила до об'єднаної військової структури НАТО і не брала участі в роботі Комітетів оборонного та ядерного планування, але співпрацює з військовими органами Альянсу в певних галузях. Не входить до об'єднаної військової структури й Іспанія, яка водночас бере участь у плануванні колективної оборони і співпрацює з іншими державами у Військовому комітеті. Враховуються також і особливості національних законодавств, які, наприклад, у Данії та Норвегії забороняють розміщення на їх територіях ядерної зброї або іноземних військ у мирний час. Все це засвідчує гнучкість підходів Альянсу до участі держав-членів у тих чи інших напрямках його діяльності.

Для досягнення цілей, визначених Вашингтонським договором, ще в часи формування НАТО було створено органи та структури, що стали надійними механізмами координації політики та здійснення співробітництва в усіх галузях, пов'язаних з безпекою. У діяльності вони використовують розгалужену систему цивільних і військових підрозділів, відповідальних за конкретні ланки управління та планування.

Вірогідно, найбільшою окремою оперативною ініціативою є створення Сил швидкого реагування НАТО (NRF). Маючи у своєму розпорядженні майже бригаду сухопутних військ і відповідні повітряні та морські компоненти, Сили швидкого реагування НАТО створюються для забезпечення Альянсу безпрецедентними можливостями реагування на кризові ситуації. Керовані з мобільного штабу Об'єднаних оперативно — тактичних сил, Сили швидкого реагування НАТО дадуть змогу миттєво відреагувати на ситуацію і врегулювати кризу ще на ранніх етапах її розвитку. Якщо цього не вдасться зробити, Сили швидкого реагування НАТО після розгортання можуть «перерости» у значно більші й потужніші БООТС у разі необхідності. Більше того, вимагаючи від підрозділів країн — членів Альянсу вищого рівня мобільності й реагування, а також збільшення військової потужності в багатьох сферах, Сили швидкого реагування діють як провідник трансформації НАТО. Внаслідок цього до розвитку цих сил залучені обидва стратегічні командування.

Трансформація кидає потужний виклик Альянсу. Хоча головним завданням трансформації є прискорення розвитку оборонних можливостей та сумісності в Альянсі, вона набагато амбіційніша у сенсі масштабу, обсягів і темпів, ніж будь-яка подібна програма в історії НАТО. Розвиваючи концепцію трансформації як відправної точки, Альянс скористався моделлю американського Об'єднаного командування родів військ (USJFCOM), яке було двигуном внутрішніх перетворень збройних сил США. На основі цього НАТО визначила п'ять головних «стовпів» трансформації: стратегічні концепції; розробка доктрини і політики; вимоги, можливості, планування й впровадження; спільні й об'єднані майбутні можливості, дослідження й технологія; спільні експерименти, навчання й оцінка; спільна освіта й підготовка. Перші чотири мають опрацьовуватись спільно з метою визначення, розробки і документування трансформаційних концепцій і стратегій. Другий буде засобом впровадження вибраних трансформаційних концепцій, в той час як четвертий і п'ятий будуть

координувати і впроваджувати результати решти «стовпів» у навчання і тренування. Трансформація НАТО не буде одноразовою подією, це буде поточний процес, спрямований на те, щоб Альянс постійно знаходився «на передовій».

Звідси і значення спеціального командування, відповідального за те, щоб очолити ці зусилля. Друге стратегічне командування, Командування з питань трансформації об'єднаних збройних сил НАТО, розташоване у США, в Норфолці (Вірджинія). Це не тільки допомагає підтримувати міцний трансатлантичний зв'язок, але й дає змогу безпосередньо контактувати з USJFCOM, яке розташоване поряд. Абсолютно нова організаційна структура, яка складається з чотирьох головних елементів, була розроблена для того, щоб допомогти Командуванню з питань трансформації надавати підтримку різноманітним стовпам трансформації. Елемент стратегічних концепцій, політики і вимог здійснюється частково новим штабним елементом АСТ в Європі. Спільна розробка концепцій — другий основний елемент АСТ — буде зосереджений в Об'єднаному центрі бойових дій в Ставангері (Норвегія), пов'язаному з Об'єднаним центром аналізу і вивчення досвіду у Монсанто (Португалія) і Об'єднаним центром підготовки збройних сил у Бидгощі (Польща). До елементу майбутніх можливостей, досліджень і розвитку належить Центр підводних досліджень у Ла Спеції (Італія), який також пов'язаний з іншими національними та міжнародними дослідницькими установами. Передбачається також створення в Греції Навчального центру операцій з впровадження морської блокади, пов'язаного з АСТ. Останній елемент — освіта — включає в себе Оборонний коледж НАТО в Римі; Школу НАТО в Обераммергау (Німеччина) і Школу зв'язку та інформаційних систем НАТО в Латині (Італія). Кожен з цих елементів буде інтегрований у головну організацію в Норфолці, Вірджинія. У такий спосіб вони будуть пов'язані з органами і агенціями НАТО і різними національними «центрами вдосконалення», задіяними до забезпечення трансформації Альянсу і USJFCOM.

Головним критерієм успіху нової командної структури НАТО буде швидкість, з якою вона почне функціонувати, тому імплементація йде прискореними темпами. Командування з питань трансформації та Оперативне командування були офіційно відкриті 19 червня і 1 вересня 2001 року відповідно. 19 червня також відбулося переведення колишнього оперативного штабу Командування об'єднаних сил НАТО в Атлантиці до (тодішнього) командування Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі й передача школи НАТО в підпорядкування Командуванню з питань трансформації. Це були найпростіші аспекти надзвичайно важкого завдання. Треба закрити багато штабів, що входили до командної структури НАТО 1999 року, і водночас необхідно створити низку абсолютно нових організацій, при цьому деякі з них створюються «з нуля». Масовий перерозподіл функцій спочатку буде здійснюватись через спільну діяльність різних штабів, коли будуть мінятися ланцюги управління, а люди залишатимуться там, де вони зараз перебувають. Використання персоналу, відрядженого за схемою «добровільного внеску країн-членів», допоможе заповнити прогалини, але завдання завершити перехід до нової командної структури НАТО за три роки залишається дуже складним. Зрештою, відбудеться поступова міграція особового складу в межах різних штабів і між ними. Як і у будь-якої іншої організації, головний ресурс НАТО — люди — і робиться усе можливе для того, щоб пом'якшити перехід та звести до мінімуму проблеми, які виникнуть внаслідок такої докорінної реорганізації. Той факт, що усе це має бути зроблене, не підриваючи спроможності НАТО виконувати поточні операції (такі, як СФОР, КФОР та ІСАФ IV), і вказує на масштаб завдання, яке Альянс поставив перед собою. Це завдання реалістичне й обов'язкове. Якщо НАТО збирається залишатись впливовою організацією, вона повинна встигати за міжнародними потребами безпеки й оборони, що швидко змінюються. Як єдина міжнародна організація, здатна виконувати повний спектр військових операцій, вона відіграє унікальну роль у гарантуванні безпеки, роль, яка з часом стане ще більш важливою, ніж сьогодні. Ця роль корисна не тільки країнам-членам Альянсу та його партнерам, а й усьому міжнародному співтовариству, бо вона забезпечує ефективну взаємодію підрозділів з багатьох країн. Але це можливо тільки тоді, коли і організація, і країни, з яких вона складається, повною мірою виконують завдання з трансформації.

1.2.5. Організаційно-правове забезпечення функціонування НАТО.

4 квітня 1949 р. у Вашингтоні було укладено Договір про створення Північноатлантичного альянсу.

У цьому договорі Сторони зобов'язалися:

вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість;

утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй.

В договорі також зазначалося, що Сторони:

сприятимуть подальшому розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин, зміцнюючи свої незалежні інституції, домагаючись кращого розуміння принципів, на яких ці інституції засновані, та створюючи умови для забезпечення стабільності і добробуту;

намагатимуться усувати конфлікти у своїй зовнішній економічній політиці;

сприятимуть економічному співробітництву між окремими або між усіма учасниками Договору;

для забезпечення ефективнішої реалізації цілей цього Договору Сторони, діючи окремо чи колективно, шляхом постійного і ефективного вдосконалення власних можливостей та взаємодопомоги, підтримуватимуть і розвиватимуть свою індивідуальну та колективну здатність протистояти збройному нападу;

консультуватимуться між собою щоразу, коли, на думку якоїсь із них, виникне загроза територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці будь-якої із сторін;

погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх: і, відповідно, вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтвержене Статтею 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, і одразу здійснить, індивідуально чи спільно з іншими Сторонами, такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у Північноатлантичному регіоні.

Цей Договір, тексти якого англійською і французькою мовами мають однакову силу, зберігаються в архіві уряду Сполучених Штатів Америки. Його належним чином завірени копії будуть передані цим урядом урядам Договірних Сторін.

Окрім цього договору відносини в Альянсі регламентуються ще й такими документами:

- Декларація самміту НАТО в Страсбурзі / Келі (4 квітня 2009 року).
- Комплексна політична директива, схвалена главами держав та урядів країн-членів НАТО 29 листопада 2006 року (у Ризі).
- Декларація Бухарестського самміту (3 квітня 2008 року).

Заява Головуючого. Засідання Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ (3 грудня 2008 р., штаб-квартира НАТО, м. Брюссель).

- Наукова програма НАТО.
- Декларація Ризького самміту (29 листопада 2006 року).
- Стратегічна концепція Альянсу від 08.11.1991 р.

Програма НАТО «Партнерство заради миру» 10—11.01.1994 р. та інші.

Стратегічна концепція Альянсу. На Вашингтонському самміті в квітні 1999 року держави-члени НАТО ухвалили стратегію реагування Альянсу на виклики і можливості XXI століття, яка вказуватиме шлях майбутнього політичного і військового розвитку.

Стратегічна концепція забезпечує загальні напрями розробки детальних політичних та військових планів. В ній описані мета і завдання Альянсу і розглядаються його стратегічні перспективи у світлі змін у стратегічному середовищі та загрозах і ризиках для безпеки.

У Концепції визначається підхід Альянсу до безпеки у XXI столітті, підтверджується важливість збереження трансатлантичного зв'язку та забезпечення необхідної військової потуги. В ній вивчається роль інших важливих елементів широкого підходу Альянсу до стабільності та безпеки, зокрема, власне Європейської системи безпеки й оборони; запобігання конфліктам і врегулювання криз; партнерства, співробітництва і діалогу; розширення Альянсу; контролю за озброєннями, роззброєнням і непоширенням зброї масового знищення.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

Яка мета діяльності Альянсу?

Назвіть основні завдання НАТО у галузі безпеки?

Що послужило основою постійного трансатлантичного зв'язку між Європою і Північною Америкою?

Які головні завдання НАТО у галузі безпеки?

Як ухвалюються рішення в НАТО?

Яка роль Північноатлантичної ради у прийнятті рішень?

Якими питаннями займається Комітет оборонного планування?

Охарактеризуйте військову структуру НАТО.

Проаналізуйте основні принципи діяльності НАТО.

Якими є мета за основні завдання створення Сил швидкого реагування НАТО?

Охарактеризуйте організаційно-правове забезпечення функціонування НАТО.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Бадрак В., Згурець С., Самусь М., Набоченко О., Канарський М.* Шлях до НАТО: вимір безпеки. — К., 2006. — 222 с.
2. Веб-сайт «Україна: євроатлантична інтеграція». — Режим доступу: <http://ukraine-nato.ukrinform.ua>
3. Веб-сайт «Україна-НАТО». — Режим доступу: <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua>
4. Веб-сайт Міністерства закордонних справ України. — Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua>
5. *Кранівін О.В.* Євроатлантична інтеграція України: Навч. посібник / *О.В. Кранівін.* — Донецьк: Вебер, 2008. — 328 с.
6. *Кордон М.В.* Україна — НАТО: історія та сьогодення: Навч.-метод. посіб. — Житомир: Полісся, 2008. — 148 с.
7. *Ліпкан В.А.* Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Моногр. / *В.А. Ліпкан.* — К.: Текст, 2003. — 600 с.
8. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: Навчальний посібник-хрестоматія: У 2 частинах / Уклад.: *І.В. Артёмов, Д.В. Вітер, Л.І. Загайнова, О.М. Казакевич, О.М. Руденко.* — Ужгород: Ліра, 2007. — 346 с.
9. Україна — НАТО: проблеми та перспективи розвитку співробітництва: Матеріали Регіон. студ. науково-теорет. конф., 9 квітня 2008 р. / Управління освіти і науки Волинської обласної держ. адміністрації; Луцький педагогічний коледж / *П.М. Бойчук* (ред. кол.). — Луцьк: Твердиня, 2008. — 206 с.
10. *Федонюк С.В.* НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: Навч. посібник / *С.В. Федонюк, В.Й. Лажнік, А.А. Моренчук, Н.І. Романюк.* — Луцьк: Венса, 2008. — 258 с.
11. *Халько О.Л.* Трансформація НАТО та Україна у контексті побудови нової системи європейської безпеки // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — К., 2006. — Вип. 59, ч. 1: Сер.: Європейські дослідження. — С. 34—39.